

Ο ΨΥΧΑΡΗΣ

Η ΖΩΗ, ΤΟ ΦΑΝΕΡΩΜΑ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

Η ΖΩΗ ΤΟΥ

Στή μακρόχρονη ιστορία τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἀπαντοῦμε σπάνια σταθμούς τόσο σημαντικούς σάν τὸ ἔργο τοῦ Ψυχάρη καὶ πολὺ σπανιώτερα προσωπικότητες σάν τὴ δική του. Δὲν εἶναι μόνο ἡ ἀκατάβλητη ἐνέργεια, ἡ δύναμη τοῦ νοῦ, τὸ ἀλύγιστο τοῦ χαρακτήρα, ἡ πίστη καὶ ἡ θυσία, ἡ λαχάρα τοῦ δίκου του, ἡ τρομερὴ στρατηγική του, ἡ καταπληχτική πολυγλωσσία, ἡ πολυποίκιλη ζωτικότητα του, ἡ ἀντοχή του ἡ μοναδική. Μὰ περισσότερο ἀπ' αὐτὰ εἶναι ἡ σπουδαιότητα τοῦ προβλήματος ποὶ ἀνάλαβε νὰ λύσῃ, ἡ μέθοδος ποὶ ἐφάρμοσε, τὰ ὄπλα ποὶ μεταχειρίστηκε, ἡ διορατικότητά του γιὰ τὴν πλατεῖα θέση τοῦ ζητήματος τῆς γλώσσας μέσα στὴ ζωντανὴ πραγματικότητα.

Γιὰ ρωμιό, τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦτα τοῦ Ψυχάρη εἶναι κάτι πρωτόφαντο καὶ γιὰ δάσκαλο μάλιστα εἶναι ἀτόφιο θαῦμα. Μὰ ὁ συγγραφέας τοῦ «Ταξιδιοῦ», ὅσο κι ἂν πέρασε στοὺς πολλοὺς γιὰ ρωμιὸς καὶ γιὰ δάσκαλος, εἶτανε—μποροῦμε τώρα δίκαια νὰ τὸ πούμε—μὴ μεγάλη διάνοια. Ἀψήφησε τὴν ἀδιαφορία, τὸν κατατρεγμὸ, τὴν σικοφαντία, τὴν εἰρωνία, τὴν ἀντιλογία, τὸ ἓνα ὕστερ' ἀπὸ τὸ ἄλλο ἢ ὅλα μαζί συγκρατητά, ποὶ ἀντάμωνε σὲ κάθε του βῆμα· δὲ λογάρισε πὼς τὸ κήρυγμά του ἴσως νὰ ἔφτανε πολὺ ἀργά, ἀφοῦ μισὸν αἰῶνα ὕστερ' ἀπὸ τὸ ξεσκλάβωμά του τὸ ἔθνος εἶχε ἀνατραπῆ μετὰ τὴ συνθήκη τῆς «καθαρογλωσσίας» κ' εἶχε καθιερώσει, κουτσὰ στραβά, μιὰ γλώσσα γιὰ νὰ πορεύῃ τίς ἀνάγκες του. Ἔνοιθε βαθιὰ ὁ Ψυχάρης πὼς γιὰ μιὰν ἀλήθεια ποτές δὲν εἶναι ἀργά. Ὅλα κάτου κι ὅλα ἀπὸ τὴν ἀρχή. «Ὁ φανατισμὸς μας εἶναι ἡ ἀγάπη μας πρὸς τὸ ἔθνος. Τὰ χωρατὰ τελειώσανε, τελείωσε ἡ μισὴ γλώσσα καὶ μᾶς χρειάζεται σωστή, κανονικὴ κι ὀλοζώντανη», («Ἀπολογία»). Εἶναι τὸ ἀπόλυτο δόγμα τῶν δυνατῶν χαρακτήρων ποὶ εἶν' ἔτοιμοι ν' ἀντιμετωπίσουν κάθε θυσία. Εἶχε βέβαια κάποτε στιγμὲς ἀπαγοήτευσης, ἡ λιποψυχία ὅμως ποτές δὲν τονε κυρίευε. «Ἐγὼ ἔβλεπα τὴν κοινὴ πνευματικὴ, καλλιτεχνική, φιλολογικὴ κατάσταση στὴν Ἑλλάδα. Ἐβλεπα τὸ δημόσιο—καὶ στάθηκε ἡ ἀπαγοήτευσί μου τόσο βαρειά, ποὶ γιὰ τρία χρόνια τίποτε πιά δὲν ἔπιασα νὰ γράψω. Εἶπα ὅλα νὰ τὰ χτυπήσω κάτω. Μοῦ φάνηκε ἀδύνατο, καὶ περιττό, νὰ ξακολουθῆ κανεὶς νὰ δουλεύῃ γιὰ τὴν Ἑλλάδα».

Κι' ὅμως πλασμένος γιὰ ν' ἀγωνίζεται καὶ νὰ χτυπιέται ζητοῦσε κάθε περίσταση γι' ἀφορμὴ νὰ διδάξῃ. Πρωτοφανερῶθηκε («Ταξίδι»)

ζητώντας «δόξα καὶ γροθιές» καὶ γεμίτος δόξα καὶ γροθιές πέθανε. Πάντα γλυκομίλητος καὶ γοητευτικὸς σὲ σκλάβωνε μετὰ τὸν τρόπο του. Ἐξεμίλιζε ἡ ἀγάπη του γιὰ τὸν καθένα ποὶ πρόσχε τὸ ἔργο του. Μὰ ὅταν εἶτανε γιὰ γνώμη καὶ κρίση φιλολογικὴ, κάτου ἀπὸ τὰ λόγια του τὰ συγκαταβατικά, ξεχώριζε συχνὰ ἡ παρατήρησή του, αὐστηρὴ καὶ μελετημένη. Στὴν ἰδιωτικὴ του ζωὴ σκορποῦσε παντοῦ σπάταλα τὴν ἀγάπη καὶ τὴν ἐσώψυχή του τρυφερότητα. Τὴ διάλυση τοῦ πρώτου γάμου του, ποὶ τὴν ἀντιμετώπισε σάν ἓνα χρέος, τὴν τραγοῦθησε παθητικὰ σὲ γαλλικοὺς στίχους.

Στὸ τελευταῖο μου χεῖρε, τὰ χέρια σοῦ κρατοῦσα.
Ὡ θύμησή ποὶ ἀνάβεις τὸν πόνο καὶ τὴ θλίψη.
Ἄν εἶμουν ἄλλος, πόσο βαθιὰ θὰ ἐπιθυμοῦσα
κάθε γιὰ σὲ καημὸς μου, νὰ σβῆσῃ ἀργά, νὰ λείψῃ.

Πλάσμ' ἀγαθὸ, μεγάλη ψυχὴ γεμάτη γλῶσσα.
γιὰ μένα παραιτούσες παλιὰς ζωῆς γαλήνη.
Ἄγγελε ὥραϊε, ποὶ μέσα στὸ φέρεμά σου βρῆζαι
τὸ χέρι ποὶ δὲ γγίξει, μὰ τὸ συμπάθιο δίνει.

Τὴν ὄρα τῆς θυσίας, λυπόσουνα γιὰ μένα,
μιὰ θέρη καλοσύνης μοῦ χάριζες βαθιὰ μου,
κι ἂν σπάζανε οἱ καρδιές μας, πικρὲς στιγμὲς ὀϊμένα!
μ' ἓνα χαμόγελό σου τραβίχτηκες μακριὰ μου.

Ὡ, ἐντὸς μου εἶν' ἀπὸ τότε τὸ σταύρωμα κι ὁ χάρος.
Θὰ μ' ἄγγιζε πὺδ' ἄλλο τὸ δάκρυ τὸ πικρὸ σου.
Ἄχ μοῦ ἔκοψες γιὰ πάντα τῆς ζήσης μου τὸ θάρρος
μ' ἐκεῖνο σου τὸ γέλιο, τὸ ἀπλό χαμόγελό σου.

(Μετὰφραση)

Τὸ χαμὸ τῶν διὸ παιδιῶν του στὸ δυτικὸ μέτωπο τονε δέχτηκε πάλι σάν ἓνα χρέος πρὸς τὴ δευτέρη πατρίδα του, ποὶ τὸν ἀνάδειξε καὶ τὸν τίμησε. Καὶ τὴ θυσία μιᾶς ἐξαιρετικῆς παρθένας, τῆς κόρης ἑνὸς ἀπὸ τοὺς πρώτους ποιητῆς τῆς νέας Ἑλλάδας, ποὶ τὸν εἶχε ἀγαπήσει στὰ παλιὰ ἐκεῖνα χρόνια καὶ χάθηκε γιὰ τοῦτο—τὴν ἔκλεισε μέσα στὴ μεγάλη του καρδιά σάν ἰδέα, σὰ μούσα, ποὶ τὸν παρακολούθησε πάντα, ὀδηγητὴρα κ' ἐμπνεύτρια του.

Ἔτσι ἀφιερωμένος στὸ ἰδανικὸ του πέρασε μιὰ δραματικὴ ζωὴ. Ἔπαινοι καὶ ἴμνοι ἀπὸ δῶ, κατάρες κι ἀναθέματα γιὰ τὸ ἔργο του ἀπὸ κεῖ, διασταυρώνονταν ἀπανωτά. «Ὁ μεγάλος Ψυχάρης» γιὰ τοὺς φωτισμένους καὶ προοδευτικούς, «Ψυχάρης τις» γιὰ τοὺς πτωχορομικοὺς προγονόπληχτους. Ὁ ἀγαπημένος δάσκαλος γιὰ τοὺς ποιητῆς καὶ πεζογράφους τῆς νέας γενεᾶς, «αἰρεσιάρχης» γιὰ τοὺς κοντόφωτους συντηρητικούς. Μὰ γιὰ κανέναν ἀδιάφορος. Στόχος τῆς ἀντίδρασης καὶ τῆς πύδ' λυσσασμένης δημοκρατίας τῶν γραμματισμένων, δεχότανε κατὰστηθα τοὺς πύρινους λίβελλους κι ἀπαντοῖσε μετὰ τὸ θεῖο του τὸ χαμόγελο καὶ μετὰ τὴν ἀπέραντή του

τῆ συγκατάβαση γὰρ νὰ κάμῃ τὸν ἀντίθετό του νὰ πιστέψῃ. Ἄποστολος καὶ κήρυκας βασιάντας ἐπιστήμη καὶ ποίηση, καλοσύνη μὰ καὶ θυμὸς. Πολιτιμῆνος στὰ φερσίματά του καὶ γὰρ τοῦτο παρεξηγημένος. Ἄκακος μαζὶ καὶ «μαργιόλος». Ἄδικος καὶ ἀμείλιχτος κάποτε στοὺς πλὴν δικούς του δὲ δίσταζε νὰ τραβήξῃ τὸ σκοινὶ ὅσο παίρνει (καθὼς στὸν Παλαμά, στὸν Ταγκόπουλο, στὸν Παρορίτη, στὸ Φιλήντα, στὸν Καστανάκη). Μὰ στὸ βάθος, κ' ἐκεῖ ἀκόμα ποὺ σὲ στόλιζε μὲ τὴν πλοῦσια, τὴ φοβερὴ του βρισιά, ἔδειχνε πὼς δὲν ἔπαυε ν' ἀναγνωρίζῃ τὴν ἀξία σου.

ΤΟ ΦΑΝΕΡΩΜΑ ΤΟΥ

Ὁ Ψυχάρης ξεδιάλυσε τὴ γλωσσικὴ του θεωρία γὰρ τὰ δίκαια τῆς δημοτικῆς μας γλώσσας πρῶτα στὴ γαλλικὴ του μελέτῃ «Essais de grammaire historique néo-grecque» (1886) καὶ κατόπι στὰ 1888 ἐφάρμοσε τὴν ἰδέα του δημοσιεύοντας στὴν ἀτόφια δημοτικὴ δόλακερο βιβλίον, «Τὸ Ταξίδι μου». Πρῶτῃ φορὰ τόλμησε νὰ βγῆ συγγραφέας μὲ τόση ὀρμὴ, σοφία, μάθησι, δροσιά καὶ χάρι, φαντασία καὶ ποιήσι, γὰρ νὰ γράψῃ πρῶτα στὴν περιφρονημένη ὡς τότε λαϊκὴ γλώσσα, μὲ σύστημα καὶ μὲ γραμματικὴ, δημιουργώντας ἕνα ὑπέροχον λογοτέχνημα. Ἀμέσως ἕψωσε τὴν κοινὴ γλώσσα κ' ἔδειξε τὴ φιλολογικὴ τῆς δύναμη καὶ ἀξία. Τὰ μακρόχρονα ἐπιχειρήματα τῶν λογιστῶν πὼς ἡ δημοτικὴ μονάχα εἶναι ὑποφερτὴ στὴν ποίησι «κατ' ἀνοχήν», ὁ Ψυχάρης μονοστιγμῆς τὰ ἔκαμε θροῦβαλα. Ἀναστατώθηκαν οἱ γραμματισμένοι καὶ οἱ λόγοι τῆς ἐποχῆς. Τὸ μπόσικο χῶμα ποὺ πατούσανε γλυστρουῖσε κάτου ἀπὸ τὰ πόδια τους. Καὶ οἰχτήκανε τοῦ φοβεροῦ ἐπιδρομέα μὲ ὅλο τὸ μῖσος τῆς ἀπελπισίας. Πὼς τολμᾷ καὶ ποιὸς εἶναι; Μὲ τί δικαίωμα ἔρχεται ν' ἀναποδογυρίσῃ τὴ λογία παράδοσι γὰρ νὰ μπᾶσῃ τὸ ἔθνος στὸ χάος; Τότες ὁ Ψυχάρης μὲ δόλακερῃ σειρά ἀπὸ ἔργα του, ἤσυχᾳ καὶ μεθοδικᾶ, τοὺς δίνει τὴν ἀπάντησι. Ὑστερ' ἀπὸ τὸ «Ταξίδι», δημοσιεύει «Τὸνερο τοῦ Γιαννίρη», μεγάλο ρομάντζο φλογερῆς ἀγάπης (1897). Ἀκολουθοῦνε τὰ σκηνικά του ἔργα ὁ «Κυρούλης» καὶ ὁ «Γουανάκος» μὲ τὸν τίτλον «Γιὰ τὸ ρωμαϊκὸ θέατρο» (1901). Κατόπι τὰ «Ρόδα καὶ Μῆλα» (1902, 1903, 1907, 1908, 1909) πέντε τόμοι ποὺ περιέχουνε ἄρθρα καὶ μελέτες γλωσσολογικῆς καὶ φιλολογικῆς. Ἐνα μεγάλο μυθιστόρημα δημοσιεύεται στὰ 1904 ἡ «Ζωὴ καὶ ἀγάπη στὴ μοναξιά», ἱστορικὰ ἐνὸς καινούριου Ρομπινσώνα, κ' ἕστερα (1906) ἡ «Ἀπολογία» ποὺ ἀποτελεῖ τὸ γλωσσολογικὸ πρόλογον τῆς δευτέρης ἐκδοσῆς τοῦ «Ταξιδιοῦ» (1905). Ἄλλο μυθιστόρημα μεγάλο εἶδε τὸ φῶς στὰ 1911 «Τὰ δυὸ ἀδέρφια» ποὺ ὁ συγγραφέας ζωγραφίζει καὶ συγκρίνει δυὸ τύπους ὁμοίους στὸ βάθος μὰ διαφορετικὸς στὴ ζωὴ τους. Στὸ μεταξὺ τυπώνεται στὸ «Νου-

μά» ἄλλο ρομάντζο του περιέργου καὶ ψυχολογικὸ, «Ἡ ἄρρωστη δούλα». Τὰ δηγήματά του βγαίνουνε σ' ἕνα τόμον «Στὸν Ἰσκιο τοῦ πλατάνου» (1911) ὅπου περιέχεται καὶ ἡ ἀριστουργηματικὴ τριμυθία «Τὸ δαχτυλίδι τοῦ Γύγη». Ἄλλο ρομάντζο μὲ τὸν τίτλον «Ἀγνή» βγαίνει στὰ 1913 ποὺ κ' αὐτὸ δείχνει ὅλα τὰ χαρίσματα τοῦ Ψυχάρη. Παρατηρητικότητα, ἀκρίβεια στὴ ζωγραφικὴ του περιγραφῆ, πλοῦτος στὸ λεχτικόν, δύναμη στὸ πλέξιμον καὶ τὸ ξετύλιγμα τοῦ μύθου, καὶ ἕψος μαγευτικόν, ἀν καὶ κάποτε μακραινέει στὴν ψυχοανάλυσιν. Μὰ μεγάλο μέρος τοῦ ἔργου του ἔχει μείνει ἀτύπωτον, καθὼς ὁ «Διγενὴς Ἀκρίτας» δημοτικόν, ἱστορικὸ μυθιστόρημα, ἡ «Γραμματικὴ» τὸ ἐπιστημονικὸ ἔργον τῆς ζωῆς του, καὶ ἄλλα διάφορα λογοτεχνικά, ποὺ θὰ τυπωθοῦνε ἀπὸ τὸν ἐκδοτικὸ οἶκον τοῦ Ἐλευθερουδάκη, ἐκχωρημένα σ' αὐτὸν ἀπὸ τὸ συγγραφέα.

Ἔτσι περνοῦσανε τὰ χρόνια ποὺ ὁ Ψυχάρης ἀκαταπόνητα καὶ ἀδιάκοπα ἐργάζεται στὸ Παρίσι γὰρ τὴν ἰδέαν. Τὸ ζήτημα τότε ἀνάβει, τότε σβῆνει. Μὰ ἔρχεται ἡ στιγμὴ ποὺ ὠριμάζει καὶ ξεσπᾷ. Ὁ Ψυχάρης δὲν εἶναι πιά μόνος. Ἐνας δόλακερος στρατὸς ἀπὸ νεώτερος τεχνίτες τοῦ λόγου εἶν' ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὸ παράδειγμα καὶ τὴ διδασκαλίαν του. Λογοτέχνημα δὲ γράφεται παρὰ μονάχα στὴ δημοτικὴ. Ἡ κριτικὴ καὶ τὸ θέατρο ἀκολουθεῖ. Κ' ἔτσι τελευταία ταμπουρία τῆς δασκαλοκρατίας ἀπομένουν τὸ Πανεπιστήμιον κ' ἡ δημοσιογραφία. Μὰ κ' ἐκεῖ ἀργότερα τὸ ζωγόνον ἀέρι τῆς μεταβολῆς ἀρχίζει νὰ φυσᾷ. Ὁ δημοτικισμὸς δὲ στέκει στὰ σύνορα τῆς γλωσσικῆς μεταρρυθμίσεως. Παίρνει πλατύτερον νόημα. Γίνεται ἰδέα πολυσύνθετη, ἐπαναστατικὴ, προοδευτικὴ κ' ἔρχεται ἀντιμέτωπη πρὸς τοὺς κάθε εἶδους συντηρητικὸς. Δὲν ἔχει βέβαια ὠρισμένο κοινωνικὸ περιεχόμενον. Κι ὅμως ἡ διάκρισι τῶν καθυστερημένων ἀπὸ τοὺς συγχρονισμένους γεννιέται μοναχὴ τῆς. Κι αὐτὸ κάτι πᾶει νὰ πῆ. Δείχνει τὸ ξυπνημα ποὺ ἔφερε στὴν Ἑλλάδα τὸ δημοτικιστικὸ κίνημα, τὸ συντάραγμα τῶν λιμνασμένων νερῶν, ἡ ζύμωσι τῶν ἰδεῶν ποὺ ἀκολουθήσει. Ἡ μοιρολατρεία σὰ νὰ υποχώρησε καὶ σὰ ν' ἀρχίξῃ ν' ἀναζητᾷ ἡ ζωὴ τὰ χαμένα τῆς δικαιώματα.

ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

Τὸ ἔργον τοῦ Ψυχάρη διακρίνεται σὲ δυὸ μέρη. Τὸ ἀρνητικὸν καὶ τὸ θετικόν. Μὰ ἡ ἔξαιρητικὴ σημασία βρίσκεται στὸ θετικόν του μέρος. Γιατὶ κ' ἄλλοι προτιήτερα εἶχαν ἀρνηθεῖ κάθε ἀξία στὴν τεχνικὴ δασκαλικὴ γλώσσα, τὴν καθαρῆν, κ' εἶχαν προκηρύξει τὰ δίκαια τῆς λαϊκῆς μας λαλιᾶς καὶ ζωηρὰ εἶχαν καταδικάσει τὴν οὐτοπία τοῦ γυρισμοῦ στὴ γλώσσα τοῦ Ξενοφώντα. Τὰ ἐπιχειρήματά τους εἶτανε πρόχειρα ἐπιχειρήματα τῆς πείρας καὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου.

Ὁ Ψυχάρης ἦρθε μὲ τῆς γλωσσολογικῆς ἐ-

πιστήμης τὰ φῶτα νὰ ξητάσῃ τὸ ζήτημα στὰ καθέκαστα κι ἄπ' ὅλες του τὶς ὄψεις καὶ νὰ τὸ παρουσιάσῃ μὲ ὅλη του τὴ σπουδαιότητα. Καὶ δὲν περιορίστηκε ν' ἀποδείξῃ πὼς ἡ καθαρεύουσα εἶναι ξένη στὴ λαϊκὴ ψυχῇ. Ἀπόδειξε ἀκόμα πὼς εἶν' ὀλίγελα ἀντίθετη πρὸς τοὺς γλωσσικούς νόμους τῆς φυσικῆς μας ὁμιλίας. Προσπάθησε τὸ λοιπὸν νὰ ξεψαχνίσῃ, νὰ νοιώσῃ, νὰ βρῇ καὶ ν' ἀνακαλύψῃ τοὺς νόμους καὶ τοὺς κανόνες τῆς μιλημένης μας γλώσσας, δηλαδή τὴ γραμματικὴ τῆς. Ἔργο πολὺπλοκο καὶ κάπως δύσκολο, ἅμα συλλογιστεῖ κανεὶς πὼς ἡ δημοτικὴ γλώσσα ὡς τὴν ἐποχὴ πού πρωτοφανερώθηκε ὁ Ψυχάρης (1888) ἄλλα κείμενα σημαντικὰ δὲν εἶχε, παρὰ μονάχα τὰ δημοτικὰ τραγούδια, τὸ Σολωμό, τὸ Βαλαωρίτη καὶ τὰ μεσαιωνικὰ κείμενα, πού δὲν εἶτανε ἀκόμα ὡς τότες καὶ πολλὰ ἄπ' αὐτὰ ἐρευνήμενα. Ἡ λογοτεχνία μας στέναζε κάτου ἀπὸ τὴ σκλαβιά τοῦ δασκαλισμοῦ, πού ἔνας ἀπὸ τοὺς ἐπίσημους ἀντιπροσώπους του, ὁ Κόντος, βλέποντας πὼς οἱ εὐρωπαῖοι μελετοῦσαν τὰ δημιουργήματα τῆς λαϊκῆς μουσῆς καὶ μὴ μπορώντας νὰ καταλάβῃ γιατί ἐκεῖνοι τὰ θαυμάζανε, πάσκισε νὰ τὰ μεταφράσῃ σὲ ἀρχαίους στίχους.

Οἱ λόγιοι τῆς ἐποχῆς ἀκολουθοῦσαν τὸν ἴδιο δρόμο, μὲ τὴ μοναδικὴ τους ἐπιθυμία νὰ ἐξευγενίσουν τὴ γλώσσα. Ἐξευγενισμὸ λέγανε τὸν ἔξαρχαῖσμὸ καὶ γράφοντας «ἄρτος» ἀντὶς «ψωμί» νομίζανε πὼς προσέφεραν μεγάλες ὑπηρεσίες στὴν πνευματικὴ προκοπῇ. Μ' ἀλλάζοντας τὶς λέξεις δὲν ἀλλάζανε τὰ πράματα καὶ φτάνανε στὸ σημεῖο πού ἔνα χάσμα σημαντικό χωρίζε τὴ ζωὴ ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς λογοτεχνίας. Ἀψυχοὶ κι ἀνοῦσια τὰ δημιουργήματα τοῦτα, δὲν μπορούσαν ν' ἀνταποκριθοῦν στὶς ἀνάγκες τῆς κοινωνίας, κ' ἔτσι ὁ πολὺς λαὸς ἔμενε στὸ πνευματικὸ σκοτάδι καὶ μόνο ἕνας στενὸς κύκλος ἔπαιρνε γιὰ δική του ὑπόθεσι τὰ ἑλληνικὰ γράμματα.

Ὁ Ψυχάρης ἐξήγησε πὼς ἡ ἐπιστήμη δὲν ξαίρει κανένα ἐξευγενισμὸ καμιάς γλώσσας. Πὼς ἡ ἀλλαγὴ εἶναι νόμος, πὼς ἡ ἐξέλιξι μιᾶς γλώσσας φανερώνει τὴ δύναμι καὶ τὴ ζωντανία της καὶ πὼς ἐκχυδαῖσμὸς γλωσσικός δὲν ὑπάρχει. Ἔδειξε πὼς μὲ τὴ δημοτικὴ μας γλώσσα μπορούμε νὰ ἐκφράσουμε κάθε σκέψι καὶ φένο αἴσθημα καὶ πὼς ἀληθινὴ εὐγένεια εἶναι νὰ θέλῃς νὰ σιμώσῃς τὸ λαὸ στὰ γράμματα κι ὅχι νὰ τὸν ἀποτραβᾷς ἀφίνοντάς τον ἀμόρφωτο, ἀφώτιστο κι ἀπολίτιστο. Ἔδειξε πὼς ὅλα τὰ χρόνια πού ξοδεύουμε μάταια στὸ σκολεῖο γιὰ νὰ μάθουμε μιὰ γλώσσα πεθαμένη, ποὶ κανεὶς δὲν τὴ μιλά καὶ πού χαμένος κόπος εἶναι νὰ θέλουμε νὰ τὴ ξαναζωντανέψουμε, —μπορεῖ τὰ χρόνια αὐτὰ νὰ γίνουμε χρήσιμα χρόνια γιὰ σπουδὲς πρακτικώτερες καὶ γιὰ μάθησες οὐσιαστικώτερες. Ἀπόδειξε ἀκόμα στους δασκάλους πὼς διόλου δὲ νοιώσανε τοὺς ἀρχαίους, κι ἄς τοὺς θαυμάζουμε, γιατί οἱ ἀρχαῖοι ἐκεῖνοι εἶχανε ψυχὴ ζωντανὴ κι αὐτὸ

τοὺς ἔκανε νὰ ἔχουνε καὶ γλώσσα ζωντανὴ καὶ πνεῦμα δυνατό γιὰ νὰ δημιουργήσουνε ἱστορία ἀθάνατη καὶ ἀθάνατα ἔργα.

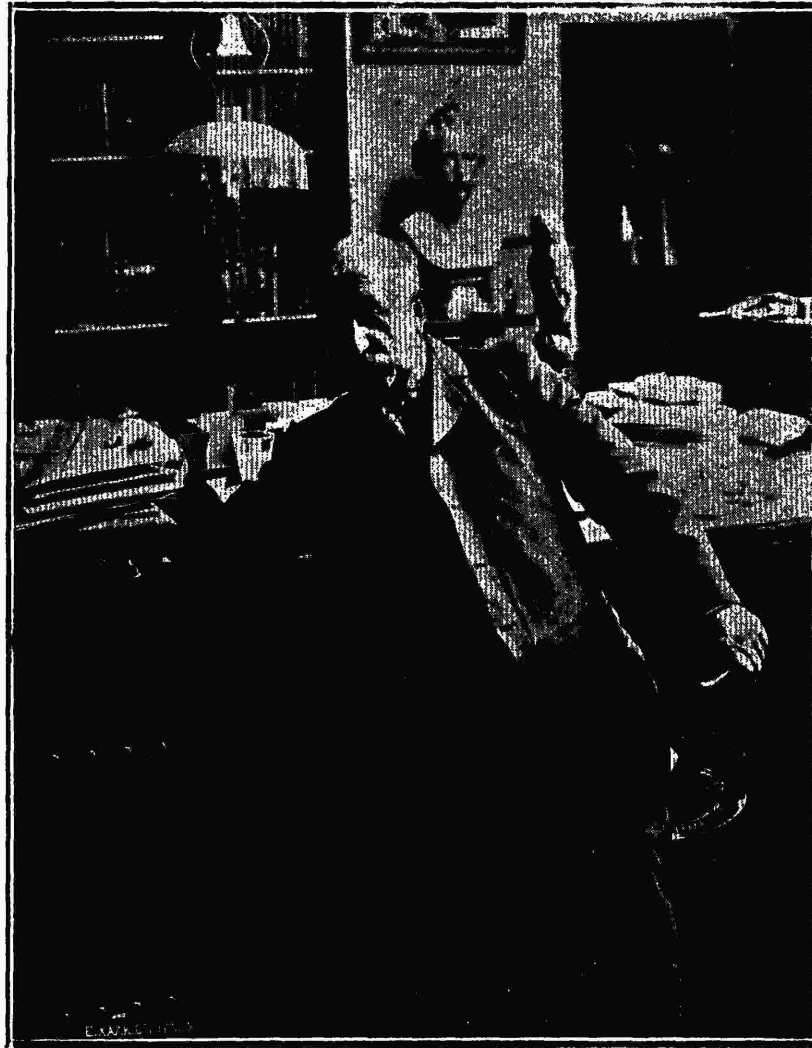
Ἡ ἐπιστημονικὴ ἀξία, ἡ γραμματικὴ μόρφωση τοῦ Ψυχάρη, δὲν εἶτανε ἀρκετὴ γιὰ νὰ τὸν κάμουνε νὰ νοιώσῃ ἔτσι τὸ ζήτημα. Ὁ Ψυχάρης μαζί μὲ ὅλ' αὐτὴ καὶ πίνον ἄπ' ὅλα εἶτανε ποιητῆς. Μὲ τὴ φαντασία του, μὲ τῆς καρδιάς του τὴ θέρη, μὲ τὸ λυρισμὸ του καὶ μὲ τὸ ἀφτάστο ἐκεῖνο χιοῦμορ πού φανέρωνε τὴ δύναμή του, ἀγωνίστηκε παράλληλα μὲ τὰ ἐπιστημονικὰ του φῶτα νὰ δείξῃ τὸ δρόμο τῆς ἀπαραίτητης γλωσσικῆς μεταρρύθμισης. Ἡ ἀξία τοῦ Ψυχάρη, τὸ δαιμόνιό του, ξεχωρίστηκε ἀπὸ τοὺς ξένους. Πῆγε στὸ Παρίσι νέος, χωρὶς προστασία, χωρὶς ὕλικὰ μέσα καὶ κατόρθωσε ν' ἀκουστῇ, νὰ δοξαστῇ, νὰ πάρῃ ἔδρα στὸ Γαλλικὸ Πανεπιστήμιο τῆς Σορμπόνας. Κι ἂν κανεὶς ἐξετάσῃ ὅλο τὸ συγγραφικὸ του ἔργο, τὰ γαλλικὰ του βιβλία, ἐπιστημονικὰ, φιλολογικὰ, λογοτεχνικὰ, συλλογὲς στίχων σὲ γαλλικὴ καὶ σὲ ἰταλικὴ γλώσσα, μὲ κατάπληξη θὰ σταθῇ ἐμπρὸς στὸ μεγάλο του ὄγκο.

Τὸ γλωσσικὸ ζήτημα δὲν εἶναι καμιά ἰδιότροπη ἐφεύρεσι τοῦ Ψυχάρη, ὅπως πολλοὶ ἀκόμα καὶ τώρα τὸ νομίζουνε. Ὑπῆρχε καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν Ψυχάρη. Ὅμως αὐτὸς ἀνοίξε τὸν ἴσιο καὶ σταθερὸ δρόμο γιὰ νὰ λυθῇ τὸ ζήτημα τῆς διγλωσσίας πού τυραννοῦσε τὸ ἔθνος ἀπὸ τὰ παλιὰ τὰ χρόνια. Ὁ Γκαίτε πού εἶχε βρεῖ, καθὼς ξαίρουμε, μιὰ καινούρια θεωρία γιὰ τὰ χρώματα, ἔλεγε στὶς συνομιλίες του μὲ τὸν Ἑκερμαν: «Ἡ δική μου θεωρία γιὰ τὰ χρώματα δὲν εἶναι τόσο πρωτότυπη. Ὁ Πλάτωνας, ὁ Λεονάρδος Νταβίντσης καὶ ἄλλα μεγάλα πνεύματα βρήκανε πάνου κάτου καὶ εἶπαν ὅ,τι ἐγὼ ὁ ἴδιος βρήκα καὶ εἶπα. Ἡ ἀξία ἡ δική μου στάθηκε στὸ νὰ τὸ ξαναβρῶ, καὶ τὸ ξαναπῶ, νὰ τὸ διαδώσω, νὰ τὸ ὑπερασπίσω καὶ ν' ἀνοίξω πάλι μέσα ἀπὸ τὴ σύγχισι τοῦ κόσμου, ἕνα δρόμο πρὸς τὴν ἀλήθεια».

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ἡ ἐποχὴ γέννησε τὸν Ψυχάρη ἢ ὁ Ψυχάρης δημιούργησε τὴν ἐποχὴ του; Εἶτανε δυνατό νὰ ἐξακολουθοῦσε τὸ τραβήγμα τῆς γραφτῆς γλώσσας πρὸς τ' ἀρχαία νεκρὰ πρότυπα χωρὶς νὰ στερέψῃ κ' ἐκεῖνο τὸ λίγο πνεῦμα ποὶ εἶχε ἀπομείνει ἀπὸ τὴν πραγματικότητα;

Ὅποια ἐξήγησι κι ἂν δώσουμε στὸ ἐρώτημα τοῦτο, τὸ βέβαιο εἶναι πὼς πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε σὰν κάτι πολὺ σημαντικό τὴν ἀναμφισβήτητη ἐπίδρασι τοῦ Ψυχάρη. Στὴ νεοελληνικὴ γραμματολογία τὸνομά του γίνεται σταθμὸς καὶ ἡ διάκρισι τῆς μιᾶς περιόδου ἀπὸ τὴν ἄλλη θὰ πάρῃ τὴν ὀνομοσία τῆς προψυχαρακῆς καὶ μεταψυχαρακῆς ἐποχῆς. Θέλοντας καὶ μὴ, ὁ Παλαμῆς, ὁ Πάλλης, ὁ Ἐφταλιώτης κι ὅλη ἡ γενεὰ τῶν ἀξίων λογοτεχνῶν πού φέρανε τὴν ἀναγέννησι στὰ ἑλληνικὰ γράμ-

Ο ΨΥΧΑΡΗΣ, ΣΤΟ ΓΡΑΦΕΙΟ ΤΟΥ

ματα, από τον Ψυχάρη φωτιστήκανε, του Ψυχάρη το δρόμο ακολουθήσανε. Ο Δροσίνης, διευθύνοντας το μοναδικό φιλολογικό περιοδικό «Ἐστία» ἀψήφησε τὴν καταδρομὴ στὴν ἀρχὴ της, ὕστερ' ἀπὸ τὸ «Ταξίδι», καὶ τύπωσε τὸ πρῶτο δῆγμα τοῦ Ψυχάρη, τὴν περίφημη «Ζούλια» (1891). Ὅσοι βοηθήσανε τὸν Ψυχάρη στὸ γιγαντένιο τὸν ἀγῶνα ἔκαμαν ἔργο πού μιά μέρα θὰ τοὺς ἀναγνωριστῆ, κι ὅσοι πάλι τὸν κατηγορήσανε πὼς δογματίζει δὲ νοιώσανε μήτε τὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὸ κίνημά του τὸ ἀπολυτρωτικό. «Ἔιτανε ὁ ἀγῶνας μας μεγάλος· ἡ Ἑλλάδα εἶναι ὄνομα γλυκὸ καὶ δοξασιμένο· μὰ ἐνῶ λέγανε οἱ ἄλλοι πὼς ἡ Ἑλλάδα ἔχει μόνο παρελθόν, ἔμεις λέγαμε πὼς ἔχει μέλλον. Τέτοιος ὁ πόλεμός μας». («Δυὸ ἀδέρφια»). Ὁ πόλεμος αὐτὸς ἀδιάκοπος, συγκαταλητός, ἀνακατεμένος μὲ χαρὲς καὶ πίκρες, λίγες εὐγνωμοσύνες καὶ πολλὲς ἀχαριστίες, βλέπουμε νὰ εἶ-

ναι ὡς τὶς στερνὲς μέρες τὸ φῶς πού τριγυρίζῃ ἡ μεγάλη του διάνοια. Ἡ διάνοια πού ἄλλο σκοπὸ δὲν εἶχε, παρὰ μαζί μὲ τοὺς λίγους φωτισμένους λογοτέχνες μας νὰ δείξῃ τὸ δρόμο τῆς ζωῆς στὰ νέα μας γράμματα. Ἀφίνουμε ἄλλους νὰ ἐξηγήσουνε τὴν τραγὴ βοήθεια, προσπάθεια καὶ συμβολὴ τοῦ «Νουμά» μέσα στὰ τελευταῖα εἴκοσι πέντε χρόνια γιὰ τὸ δυνάμιμα τοῦ δημοτικισμοῦ.

Καὶ τώρα πού ἡ φωνὴ σβῆνει καὶ τὸ χέρι νεκρωμένο παύει νὰ κρατᾷ τὸ κοντύλι, τώρα πού τὸ χαμόγελο ἰσκιώνει καὶ στὸν τάφο κατεβαίνει ὁ νοὺς κ' ἡ καρδιά, τί ἄλλο μένει παρὰ νὰ ἐλπίσουμε καὶ νὰ εὐχηθοῦμε; Ἄς ἐλπίσουμε πὼς τὸ ἔργο τοῦ Ψυχάρη θὰ μελετηθῆ καὶ θ' ἀπλωθῆ ὅπως ἀξίζει στὰ μεγάλα τὰ ἔργα, κι ἄς εὐχηθοῦμε τὸ παράδειγμά του νὰ κεντρίξῃ τοὺς κατοπινοὺς πάντα πρὸς τὰ μπροστά.

ΡΗΓΑΣ ΓΚΟΛΦΗΣ